

Marvanova práce je pozoruhodná a věnuje se tématům, které mně osobně velmi leží v hlavě, takže jsem ji četl s velkým zájmem a na mnoha místech mě vedla k tomu, abych se nad tím, co autor píše, intenzivně zamýšlel, případně k tomu formuloval své vlastní stanovisko, což jsem zčásti přenesl i do tohoto posudku. Výsledkem ale je, že se do něj dostaly i některé věci, které do posudku tak docela nepatří, které by měly být spíše obsahem nějaké časopisecké diskuse nad publikovanou verzí této habilitační práce; nicméně oponentura Marvanovy práce pro účely habilitace mi do těchto diskusí přerůstá tak přirozeně, že jsem se rozhodl je zde alespoň zčásti ponechat. Jenom upozorňuji na to, že mnoho mých kritických připomínek dále v tomto textu nemůže být přičítáno Marvanovu textu k tíži; spíše je třeba ocenit, jak moc mě zaujal a vyprovokoval k tak extenzivním úvahám.

Marvan se v práci především vymezuje proti domnělému či skutečnému relativismu autorů, které lze s jistým zjednodušením nazvat postanalytickými filosofy. Marvan vede svou polemiku z pozic realismu, který hned na začátku práce vymezuje následujícím způsobem: "Například Michael Devitt (1997, 23) charakterizuje realismus jako přesvědčení, že jak běžné fyzické předměty a látky (kameny, stromy, kočky, voda, hliník), tak vědou postulované entity (elektrony, kvarky, zakřivený časoprostor) objektivně existují nezávisle na lidské mysli." Vzhledem k tomu, že tato charakterizace je pak používána jako jakýsi referenční bod realismu, je, myslím, třeba poukázat na její nejednoznačnost. Zdá se mi být zřejmé, že by se mezi dnešními filosofy stěžl našel někdo, kdo by s ní v *nějakém jejím smyslu* nesouhlasil – idealismus, podle kterého by stůl, u kterého sedím, či židle, na které sedím, byly čistě výplody mé mysli, dnes v módě opravdu není.

Abych ilustroval onu dvojznačnost, kterou mám na mysli, zeptejme se například, odkdy existují *množiny*. Jedna odpověď je, že od devatenáctého století, kdy je do matematiky zavedl Cantor (a jiní). Jiná odpověď ovšem je, že množiny existují odnepaměti, protože množina je matematickým objektem a takový objekt nemůže v čase vzniknout (v devatenáctém století ani nikdy jindy). A podle mého názoru je třeba si uvědomit, že trochu podobně je to se všemi věcmi kolem nás. Odkdy existují králíci? V jednom slova smyslu od té doby, co disponujeme pojmem králíka – před tím tu sice cosi pobíhalo, ale nebyly to králíci – instance tohoto pojmu. V jiném smyslu králíci existovali mnohem dříve než náš pojem králíka – *a součástí zavedení toho pojmu je i přijetí přesvědčení, že tady už dávno byli*. Co nyní myslí Devitt tou svou nezávislostí? Pokud tím myslí, že pojem králíka používáme tak, že je pravdivý výrok *Králíci existovali dříve než lidé vyvinuli jazyk*, pak se mi zdá, že to není něco, s čím by někdo nesouhlasil (snad s výjimkou některých naprostých filosofických extremistů, jako je Bruno Latour). Mám-li

ale vztáhnout Devittovu nezávislost k tomu prvnímu smyslu, pak je to mnohem kontroverznější, protože pak by to znamenalo, že tady pojem králíka byl už předtím, než jsme ho my lidé začali užívat – a to je mnohem diskutabilnější tvrzení.

Marvan dále píše "Pokud například přijímáme evoluční vysvětlení vzniku člověka, jen těžko je budeme smiřovat s konstruktivistickou představou, že svět nabývá pevné struktury až s příchodem lidí. Realista tento problém nemá ... " Zdá se mi, že každý, ať už realista nebo ne, bude souhlasit s tím, že když si člověk v rámci evoluce začíná osvojovat pojmy a s nimi související 'pojmový' a 'propoziční' způsob myšlení, dramaticky se mění i způsob, který svůj svět vnímá a kterým pro něj tento svět je. Marvan se někdy vyjadřuje tak, jako by to, jaké pojmy používáme pro náš popis světa, nemělo nic společného s tím, jak je tento svět sám o sobě (těmito pojmy můžeme nanejvýš jeho skutečnou strukturu úspěšně postihnout nebo neúspěšně nepostihnout). Pak se ale musíme ptát, jaký je rozdíl mezi pojmy *svět* a *svět-jak-je-pro-nás*. Zdá se mi, že odpověď, že to jsou dvě naprosto různé věci, nás vede do náručí neudržitelného kantovského dualismu fenoménů a nuoménů. Naopak pokud přijmeme, že *svět* nemůže být v podstatě nic moc jiného než *svět-jak-je-pro-nás*, pak musíme připustit, že v *jistém smyslu* můžeme říci, že svět se v průběhu evoluce lidské rasy značně změnil.

V následujících kapitolách své práce se pak Marvan postupně věnuje jednotlivým filosofům, jejichž názory jsou pro spor mezi realismem a relativismem podstatné. V kapitole o Quinovi podle mne výstižně charakterizuje jistou nesourodost Quinovy pozice, kterou charakterizuje následujícím způsobem: "Quine osciluje mezi realistickou pozicí a úvahami, které více než koketují s konstruktivismem". Myslím, že tohle je pravda a že Marvan to také patřičně dokládá. I jeho úvahy o problematičnosti Quinova klíčového pojmu *stimulus* jsou, myslím, na místě.

Přesto bych s některými věcmi, které v této kapitole nacházím, tak docela nesouhlasil. Marvan například píše: "Je nepopíratelné, že když chceme realitu jakkoli popisovat, musíme tak činit pomocí svých konceptuálních nástrojů a ne nějak bezpojmově; musíme v ní pomocí pojmů rozeznávat nějakou strukturu. Proto však ještě není nesmyslné předpokládat, že tato struktura existuje ve světě i bez těchto pojmů. Na pozadí této nezávislé reality nakonec můžeme vyznačit i ty předměty, které jsou „výtvory našeho jazyka“." To znamená, že dává smysl hovořit o tom, že některé teorie 'porcují přírodu tam, kde má skutečně klouby' ('carve nature at its joints', jak se říká anglicky), zatímco jiné nikoli. Jak ale takové teorie od sebe rozpoznáme? Jak se dozvíme, kde příroda ty 'klouby' skutečně má? Zdá se mi, že jediným vodítkem nám mohou být ty naše teorie, které budeme považovat za nejlepší – ty, které se nám budou zdát nejlépe fungovat. Pak ale bude 'odpovídání struktuře reality' jenom, jak by řekl Rorty, prázdným komplimentem skládaným těm teoriím, které fungují. To jest nebude jasné, nač nám řeč o 'struktuře existující ve světě bez pojmů' vlastně je.

Marvan dále píše: "Přijetí jakéhokoli pojmového aparátu je v první řadě věcí klasifikace: vyznačujeme jím hranice jednotlivých předmětů a rozlišujeme jejich druhy. ... Na inherentní struktuře reality toto přeznačení nic nemění: ta je jen zachycena dvěma mírně odlišnými způsoby." Problém se mi zdá být v tom, že pokud připustíme, že klasifikace rozhoduje i o tom, jaké jsou hranice jednotlivých předmětů, pak nevím, co při její absenci zbývá takového, abychom o tom mohli hovořit jako o *struktuře*.

Kapitola o Davidsonovi je také pěkná; i když já mám na tohoto autora poněkud jiný názor a byl bych připraven ho mnohem více hájit proti onou kritikou, kterou Marvan uvádí a se kterou se z velké části ztotožňuje. Marvanovo stanovisko však souzní s názory nemála filosofů mnohem renomovanějších, než jsem já – takže fakt, že tak docela nesouzní sými názory, mu určitě nelze přičítat k tíži.

V podstatě bez výhrad souhlasím s Marvanovým výkladem a kritikou názorů Hilary Putnama. V tomto případě jsem se já osobně navíc nikdy nedokázal zcela vyznat v poněkud klikatém vývoji Putnamových názorů a Marvanův přehledný výklad mi velmi pomohl si v tomhle udělat pořádek.

Také Marvanova kritika Goodmana je z podstatné části jistě podložená. Tady se ale nemohu zbavit pocitu, že Marvan, ač proti jeho kritice toho není možné příliš namítat, poněkud pomíjí to podstatné, o co lidem jako Goodman hlavně jde. Marvan cituje to, co kdosi prohlásil za "nejhorší argument na světě":

Věci můžeme znát jen nakolik spadají pod naše pojmová schémata, tudíž nemůžeme znát věci tak, jak jsou samy o sobě.

a konstatuje, že to je případ *non sequitur*. Ano, je. Ale existuje i velmi podobný argument, který již tak snadno vyřídít nelze a který je podle mne v tomto ohledu podstatnější:

Věci můžeme znát jen nakolik spadají pod naše pojmová schémata, tudíž nemůžeme vědět, že známe věci tak, jak jsou samy o sobě.

A zdá se mi, že pokud chceme pochopit filosofy, jako je Goodman (anebo i Rorty, jemuž je věnována následující kapitola Marvanovy habilitace), musíme se soustředit právě na tuto druhou verzi. Jistě nemůžeme vyloučit, že svět má sám o sobě nějakou strukturu a že mi ji i můžeme (náhodou nebo v důsledku nějakých našich predispozic) poznat. Nikdy ale nemůžeme vědět, že ji poznáváme, a z tohoto hlediska je tedy představa takové struktury, jak by zdůraznil Goodman, zcela neužitečná. (Jak říkal Wittgenstein, "nic je stejně tak dobré jako nějaké něco, o němž nelze nic říci".) Ba co víc, taková představa nás může svádět k hloupým pseudovysvětlením: máme pocit, že můžeme například úspěch nějakých našich teorií vysvětlit tak, že postihují právě tuto skutečnou strukturu reality, můžeme pravdivost některých výroků vysvětlit jako korespondenci s touto strukturou. Všechna taková vysvětlení jsou ovšem z goodmanovského nebo rortyovského pohledu chimérická.

Pokud jde konkrétně o Rortyho, oceňuji, že autor, i když není naladěný na Rortyho notu, nemá tendenci jeho úvahy paušálně odmítnout a dává si práci s tím, aby v nich našel nějaké přijatelné jádro. Myslím, že má pravdu v tom, že bereme-li vše to, co Rorty píše, doslova, budeme to ho asi nuceni shledat ne zcela koherentním. Rorty se zdá oscilovat mezi skutečným relativismem či jazykovým idealismem a mnohem realističtějšími stanovisky hraničícími někdy až s tvrdým fyzikalismem. Potud tedy nelze proti Marvanově kritice nic namítat.

Opět se ale nemohu zbavit pocitu, že při jisté vstřícnosti k Rortyho rozevlátému a spektakulárnímu stylu je jádro, které lze v jeho názorech najít, mnohem koherentnější, než Marvan připouští. Marvan například referuje o tom, že Rorty přijímá následující dvě teze:

- (a) i kdyby nikdy neexistovali lidé, žirafy by přesto existovaly;
- (b) kauzální nezávislost žiraf na lidech neimplikuje, že žirafy jsou tím, čím jsou, nezávisle na lidech, na jejich potřebách a zájmech.

Pak to komentuje následujícím způsobem: "Jak máme ve světle teze „relativity popisů k účelům“ rozumět tomu, že i kdyby nikdy neexistovali lidé, žirafy by přesto existovaly? Jistě ne tak, že i kdyby nikdo nikdy nepoužil slovo „žirafa“ s tím specifickým obsahem, s nímž to slovo používáme nyní, přesto by ve světě existovaly žirafy, jak je známe. Pokud Rortymu dobře rozumím, právě to chce popřít." Myslím, že tohle Rorty rozhodně popřít nechce. Zdá se mi, že opět musíme vzít v úvahu ono rozlišení, které uvádím na začátku. Jedna věc je, že jakmile jsme se dopracovali k našemu pojmu *žirafy*, nemůžeme popřít to, že žirafy existovaly již i dříve, než jsme ten pojem měli (jakkoli je nikdo dříve pod takový pojem nepodřazoval). Jiná věc je kontrafaktuální tvrzení, že kdybychom tento pojem neměli, žirafy by tu pro nás nebyly – v každém případě ne jako takové. (Je tu samozřejmě prostor pro diskuse o tom, do jaké míry bychom ony entity, kterým my říkáme žirafy, vnímali stejně jako teď a do jaké by pro nás třeba vůbec neexistovaly jako samostatná individua). Takže klade-li si Marvan dále otázku: "Jak jinak tedy skloubit kauzální nezávislost žiraf na lidech s tím, že bez lidských zájmů by nebyly tím, čím jsou? A co to vůbec znamená, že by nebyly tím, čím jsou?", nezdá se mi, že by odpovědina ně byly až tak problematické.

Marvan dále píše: "Je samozřejmé, že naše zájmy nás vedou k tomu, že některé prvky reality nás zajímají více, jiné méně nebo vůbec. To ale vůbec neznamená, že ty prvky, které nás zajímají, svými zájmy nějak spoluutváříme." Podle mne člověk nedokáže žít ve světě, který není nějakým příhodným způsobem 'rozškátulkován'. Přesněji řečeno nic, co není takovým příhodným způsobem 'rozškátulkováno', není (*lidským*) *světem*. (Relativismus si pohrává s představou 'rozškátulkování', která jsou nepřijatelná pro nás, ale jsou přijatelná pro nějaký jiný druh lidí.) Rorty a spol. říkají: naše 'rozškátulkování' je jedno z mnohých možných a není důvod ho prohlašovat za správnější než jiná. Marvan, nakolik mu rozumím, navrhuje, že svět tvoří všechna možná 'rozškátulkování' a my si všímáme jenom jednoho. Jenomže, namítl by Rorty, se 'všemi rozškátulkováními' to už

vůbec není svět – svět je něco, co je konstituováno *jedním* takovým 'rozškatulkováním'. (Přesněji řečeno intelektuální vývoj lidstva, jak se zdá, vede k čím dál obsažnějším chápáním toho, co to může být svět, nicméně Rorty by trval na tom, že jakékoli chápání čehokoli musí být podepřeno nějakým pevným rámcem, jehož součástí je i *nějaké* základní 'rozškatulkování'.)

Přestože v kapitole o Rortym je toho hodně, co bych rád s autorem prodiskutoval (a jistě to při nějaké jiné příležitosti také učiním), zde se pozastavím už jen u jediné věci. Marvan píše: "Vývoj poznání a vědy umožňuje stále precizněji identifikovat, které vlastnosti mají věci i bez lidských pozorovatelů, a které jsou až záležitostmi jejich vztahu k perceptuálnímu aparátu pozorovatelů. ... Například barvy dnes nechápeme jako inherentní vlastnosti předmětů, protože dokážeme systematicky vyložit, jak vnímání barev vzniká v součinnosti předmětů s naším vnímacím aparátem a příhodnými okolnostmi pozorování." To se mi jeví být jako více než problematičné. Obávám se, že kdybychom měli dát zcela na to, co říká věda, pak celý svět je svou podstatou cosi jako chvění (super?)strun, které nijak přímo vnímat nedokážeme – takže zhora *nic* z toho světa, ve kterém normálně žijeme, tu není "bez lidských pozorovatelů" – naprosto všechno v našem běžném světě je výsledek nějaké interakce "perceptuálního aparátu pozorovatelů" a oněch mysteriózních superstrun. Tím se oklikou vracím k tomu, čím jsem začal – pokud nechceme termínem *svět* označovat nějakou zcela chimérickou věc o sobě, musíme, zdá se mi, připustit, že svět není nezávislý na způsobu, jak ho vnímáme a prostřednictvím jakých pojmů ho poznáváme, a tak není nesmyslné říkat, že jsme instituovali těchto pojmů v jistém smyslu (zdůrazňuji: *v jistém smyslu!*) dali tomuto světu onen tvar, jaký má.

V závěrečné kapitole Marvan shrnuje své názory na obecné otázky týkající se struktury reality. Myslím, že tady bych mohl svoje výhrady koncentrovat do jediné otázky, kterou by snad mohl Marvan v rámci obhajoby ze svých pozic odpovědět. Jakou evidenci máme pro výrok *Existuje struktura reality, která je nezávislá na našich pojmech?* (Na jednom místě práce Marvan píše, že "realista uznává, že jeho pozici nelze prokázat triviálním způsobem". Rád bych viděl alespoň náznak onoho netriviálního prokázání – zdá se mi totiž, že ony argumenty, které v práci nacházím, vesměs nejsou argumenty prokazující realismus, ale argumenty zpochybňující vyvracení možnosti realismu.)

Souhrnem konstatuji, že Marvanův text je výborný a já nepochybuji o tom, že **splňuje požadavky kladené na habilitační v oboru filosofie**. Je psán jasně a srozumitelně; až bych řekl, že je radost ho číst. Marvan prokazuje, že pronikl do skutečných hloubek probíraného tématu a získal nejenom široký přehled o relevantní literatuře, ale i značný nadhled nad celou touto problematikou. Obzvláště pozoruhodné je, že ač k autorům, které v textu probírá, má většinou značný kritický odstup, nepodléhá pokušení se s nimi vypořádat ze svých pozic prostě nevstřícně a poctivě se snaží pochopit pozice jejich. To, že já osobně bych měl pro kritizované autory mnohem větší pochopení než Marvan a

měl bych tendenci je před jeho kritikou hájit, je, myslím, věc, která nijak nesnižuje jeho výkon.

V Hradci Králové, dne 10.12.2013

Prof. RNDr. Jaroslav Peregrin, CSc.